

N. IORGA DRUMURI ȘI ORAȘE, SATE, BISERICI ȘI MĂNĂSTIRI

Puțini sînt aceia ce au privilegiul, necum efemer, de a rămîne vii și actuali — mult timp după așezarea țărînei — în sufletele și conștiințele urmașilor, statut greu de păstrat într-o lume precum aceea de sfîrșit de veac XX, într-o lume a vitezei, niciodată în repaus, în care teoriile, doctrinele lasă senzația trecerii unor comete. Acești puțini fericiți, numiți îndeobște genii, sînt descoperitorii unor fărîme din acel general uman ce domină în aceeași măsură pe cei de azi ca și pe cei dintr-un îndepărtat ieri. În termeni mai stricți ar fi vorba de acea durată lungă și de acele trăsături ce supraviețuiesc sub capriciile de modă și temperament. Iorga este unul dintre acești aleși ai minții și inimii.

Inițial anul 1990 cuprindea un singur dureros moment referitor la Iorga și anume comemorarea a cincizeci de ani de la moartea sa, dar iată că în această primăvară se înscrie un alt eveniment important, reluarea activității, sub o titulatură îmbogățită, a Comisiunii Monumentelor Istorice și a Buletinului coordonat de aceasta, al căror președinte și director a fost între anii 1923—1940.

Ideile lui Iorga despre monumente poartă amprenta respectului său pentru valorile morale și artistice ale trecutului, pentru tradiția populară, pentru acea sinteză încusită și mereu deschisă către nou.

Iscođitoare călătorii prin țară presară întreaga sa viață, însă, cu precădere, două etape mari — în anii 1904—1906 și 1922—1924 — îi dau măsura măreției și bogăției spirituale a poporului român. În același timp, dar cu durere, constata cît de puțin remarcant era rolul educativ al monumentelor și, de aici, acea lipsă de interes pentru păstrarea și refacerea acestora.

Articole și conferințe au ca principal scop definirea monumentului istoric — acel loc „în împrejurimile căruia s-au petrecut lucruri foarte importante într-un lung curs de ani”¹ —, avînd în vedere criteriul valorii istorice și artistice, întrupat într-un tot, numit fie biserică, clădire domnească sau boierească, fie casă țărănească, pivniță sau fîntînă. Și pentru a servi drept pildă celor de acum precum și celor ce vor veni generații în viitor, Iorga demonstrează răbdător, învățat și neobosit, aducînd de fiecare dată noi argumente culese din drumurile sale, ce mare comoară este acel zid în parte căzut sau acea frescă scăpată neacoperită de uleiuri. Păstrarea și refacerea acestor monumente le dorește în spiritul tradițiilor de artă și arhitectură ale acestui neam și nu prin aplicarea unor rețete străine de civilizația și istoria românească. Cu toată admirația, reținută de altfel, pentru marele Viollet-le-Duc, aplicarea teoriei acestuia de către Lecomte-du-Noüy la realitățile românești o considera dezastruoasă². Refacerea, în concepția lui Iorga, nu se referea numai la monument în sine, ci presupunea mai mult, și anume, reintegrarea acestuia în vechea sa ambianță, în vechiul său cadru împrejmuitor. La prima vedere ar părea o concepție prea conservatoare, cînd de fapt se dorea o redescoperire și integrare a fondului tradițional arhitectural și decorativ, dovedit a fi cel mai viabil pe aceste locuri.

În călătoriile prin țară, prin Europa sau America, Iorga nu este un obsedat de urmele vremurilor, ci cu o neostoită vioiciune a observației înregistrează tot ce ține de obiceiul și specificul locului, atitudinile oamenilor, influențele climatului, adaptările la mediu și consecințele lor, proprii fiecărui popor, într-un cuvînt o imagine cu mii de fațete, deopotrivă utilă, în înțelegerea trecutului și în explicarea prezentului decurgînd din acesta.

La cincizeci de ani de la moarte, mesajul lui Iorga, rezultat al unei imense opere de cercetare și observare, dar mai ales al unei înțelepte cuprinderi a firescului, este dureros de actual.

RALUCA VERUSSI

1. NICOLAE IORGA — călător la începutul secolului al XX-lea prin cea mai necunoscută dintre țări: România (foto Biblioteca Academiei Române)

1. N. Iorga, *Ce este un monument istoric*, în „Neamul Românesc”, Vălenii-de-Munte, 1915, p. 5.

2. N. Iorga, *Trei conferințe de orientare*, în „B.C.M.I.”, an XXXI, aprilie—iunie 1938, Vălenii-de-Munte, p. 53—55.

„Dar lucrarea de căpetenie pentru acest an [1922] a fost «Istorie a vechii arte românești» în limba franceză, care m-a reținut mai mult timp, pînă la sleirea puterilor. Participarea la congresul de istoria artei în Paris îmi dăduse ideea, dar am pășit numai cu sfială la realizarea unei opere cerînd cunoștinți tehnice care-mi lipseau. Am încunjurat greutatea adresîndu-mă colegului meu de la Comisiunea Monumentelor Istorice, unde luasem moștenirea lui Dimitrie Onciul, d. G. Balș, care publicase studii de specialitate. . . Din partea mea, căutam să învederez întâiași dată, pornind de la vechile constatări din «Istoria Românilor în chipuri și icoane», ele înseși sprijinite pe cercetarea răbdătoare a celor mai multe din monumentele de veche artă, descrise pe scurt, dar nu fără stabilirea de legături, în «Drumuri și orașe» și mai ales în «Sate și mînăstiri», că în clădirile domnești, boierești, negustorești și țărănești ale pămîntului românesc nu e o serie de imitații răzlețe, cînd de la unii, cînd de la alții, ci manifestarea progresivă, pe baza realităților naționale, locale, și cu adausul, chibzuit și cîntărit, al influențelor de aiurea, din multe și felurite părți, a unei concepții unitare și armonioase“.

N. Iorga, *O viață de om*, vol. III, București, 1934, p. 83.

2—5. La Căldărușani (clișee C.M.I.).

„Vreau să fac cunoscut ținuturile României supt o îndoită înfățișare: aceia a satelor de astăzi și a naturii de care sunt înconjurate și aceia a frumuseții istorice, intrupată în mănăstiri și biserici, cea mai scumpă și rară, cea mai adevărată și originală a lor podoabă.

Pentru aceasta am călătorit trei luni de zile, aproape neîntreput, cheltuind pretutindeni banii mei și fără nădejdea unei despăgubiri bănești din partea publicului, care nu va crede poate că mi se cuvine măcar o despăgubire morală.“

N. Iorga, *Sate și mănăstiri din România*, București, 1905, p. V.

„Iată ce puteți întîlni ca monumente istorice prin drumurile pe care le-ați face:
Întăiu puteți întîlni urme romane, monumente romane. Și în școală și în afară de școală, veți fi auzit vorbindu-se de monumente romane cu un fel de respect superstițios [. . .]
Ici și colo ați găsi și urme ante-romane, dar lumea o să vie înaintea voastră să vă spuie: în cutare parte sînt

ruine de pe vremea strămoșilor noștri Romani. Să știți însă că poporul, în mare parte, atribuie tot ce e foarte mare și vechiu, Romanilor. [...].

Unde vi se spune că este o cetate veche, unde vi se spune că este un val străbun, unde vi se spune că se păstrează o rămășiță a Romei, să însemnați locul, să fixați exact unde se află, să descrieți ceea ce vedeți la suprafață [...]."

N. Iorga, *Cercetașii și monumentele noastre de istorie și artă*, București, 1919, p. 17, 19, 20.

„Pretutindeni, în orașele la care mă opream, căutam să deosebesc faptul primordial, punctul de unde pleaseră toate celelalte, vechea celulă generatoare, și, odată găsită aceasta, tot restul devenia inteligibil și interesant. Astfel vedeam în Buzău episcopia [...] azi închisă între vechile ei ziduri, și această com-

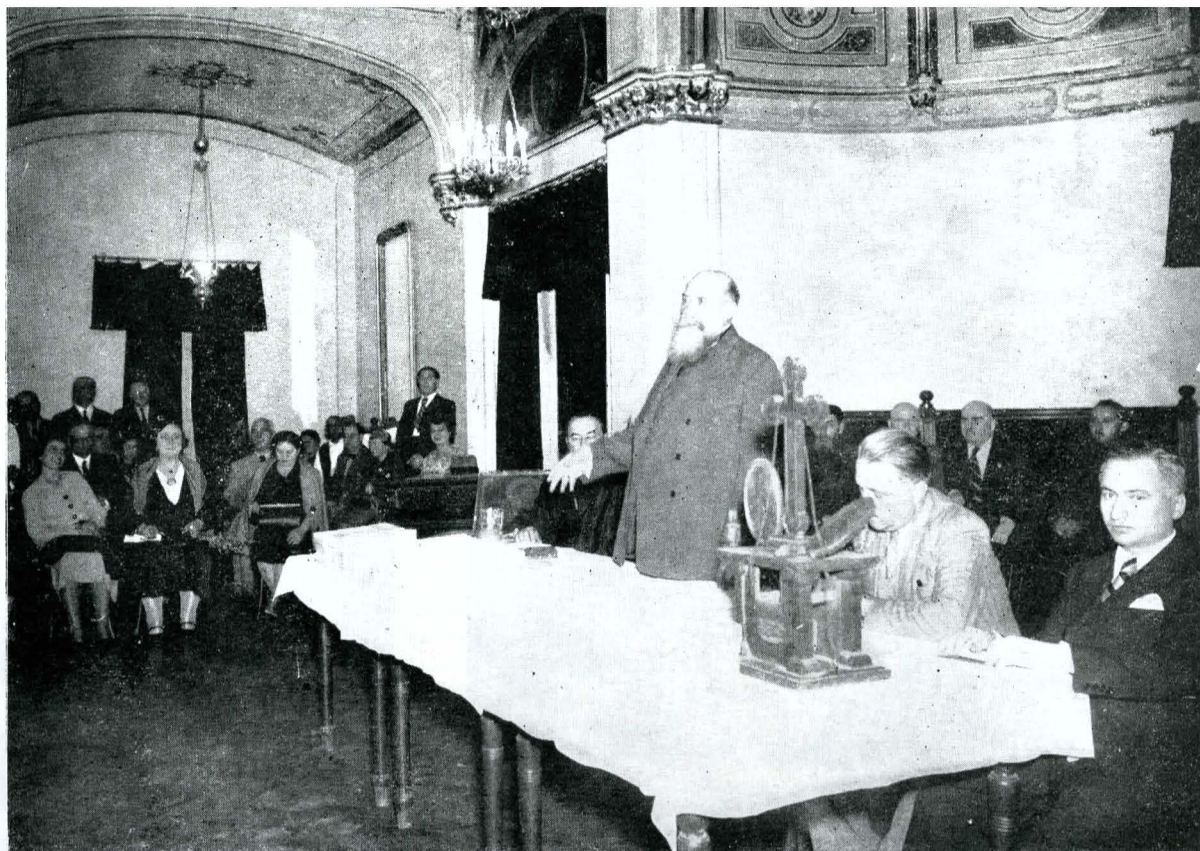
6. Cu poporenii în fața bisericii din Ieșelnița, județul Mehedinți (clișeu C.M.I.).

7. Împreună cu săteni din Globurău, județul Caraș-Severin, înaintea bisericii (clișeu C.M.I.).

8. Cu țărani din Caraș-Severin la Mehadia (cl.șeu C.M.I.).

prehensiune totală mă mîngîia de a găsi în biserica gospodărește, dar prost refăcută în vremurile de cărturie ale lui Chesarie și Filoteiu [. . .] La Rîmnicul-Sărat, unde ignoranța distrusese biserica lui Ștefan-cel-Mare și părea că mensește ruinei mănăstirea lui Mihai Cantacuzino, în care ca președinte al Comisiei Monumentelor Istorice ce am avut apoi mulțămirea de a curăți frumoasele fresce brîncovenești, se vedea vadul și vădenii lui, cu toate satele, purtînd nume de glumă ca pentru pribegi, din împrejurimile lui”.

N. Iorga, *O viață de om*, vol. II, București, 1934, p. 53.

„[. . .] a face să dăinuiască pentru urmași, fără vre-o schimbare locul în care a gîndit un erou, al faptei sau gîndului, a-l preface într-un fel de mic templu al aceluia care și-a sălășluit trecătorul trup acolo, e și o datorie morală și un excelent mijloc de învățatură istorică pentru tineret”.

N. Iorga, *Ce este un monument istoric*, Vălenii-de-Munte, 1915, p. 9.

„Ochiul deprins a descoperi frumosul în acest domeniu trebuie exercitat să-l caute și aiurea. El e în arhitectura simplă, dar mai totdeauna originală, a caselor de la țară, cu podoabele pe care neconținut le iscodește o imaginație veșnic în acțiune, în capriciul crucilor de lemn sau de piatră din cimitirele rurale ori de pe marginea drumurilor, în tot ce se țin de neobosita producție artistică modestă a poporului românesc”.

N. Iorga, *Cum să cetim și să înțelegem arta*, Vălenii-de-Munte, 1930, p. 23.

„Un biet om răzleț, fără trecut, fără gînd de viitor nu e nimica toată; ceea ce face puterea omului este toată amintirea care de la el merge în urmă și toată așteptarea care de la el se îndreaptă înainte. Nu numai pentru istoric, dar pentru toată societatea și pentru voi înșivă trebuie să prindeți fărîmi din trecut, fărîmi de artă ca să le răspîndiți în drumul vostru. Încă o dată, e păcat să treceți pe lîngă asemenea lucruri fără să le vedeți bine și, odată ce le-ați văzut, este încă mai păcat să nu le faceți cunoscut altora”.

N. Iorga, *Cercetașii și monumentele noastre de istorie și artă*, București, 1919, p. 12.

„Noi nu avem dreptul să luăm unei clădiri patina secolelor. Este altceva zidul de curînd lins și altceva ceia ce au lăsat atîtea secole în înfățișarea unei clădiri.

[. . .] Căci este ceva sfînt în fumul veacurilor, — și uneori se mai adăuga și fumul incendiului orașului, ars pe vremea lui Mihai Viteazul, fără ca reparația de dăunazi să fi respectat urmele acestei tragedii”.

N. Iorga, *Trei conferinți de orientare*, în „B.C.M.I.”, aprilie—iunie 1938, p. 67.

„Monumentul istoric trebuie să rămîie vechiu la înfățișare; de îndată ce apare ca nou, nu mai este același; poți să lași chiar aceeași piatră, dar dacă ai distrus suprafața, s-a împrăștiat și sfințenia monumentului însuși”.

N. Iorga, *Ce este un monument istoric*, Vălenii-de-Munte, 1915, p. 20.

„Dacă ne-am închipui că el se poate împărți pe bucăți, dintre care unele să le muți aiurea, ni-am face idee caricaturală despre sensul lui. O astfel de procedare înseamnă sfărîmarea unității organice a monumentului. Conceput organic însă, el trebuie păstrat tot organic.”

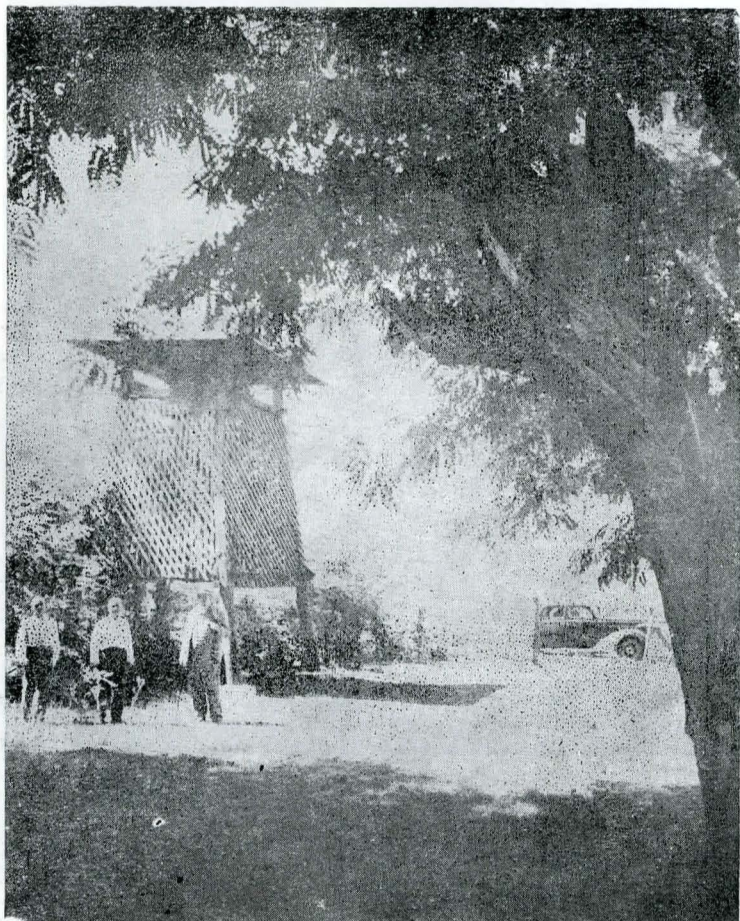
N. Iorga, *Ce este un monument istoric*, Vălenii-de-Munte, 1915, p. 20.

„Căci, adaug, în biserică nu e nevoie de covoare orientale, nici de lumină electrică și alte lucruri de lux. Eu nu știu să fie spus undeva că Raiul ar fi împodobit cu covoare de Persia și că s-a introdus de curînd acolo electricitatea și caloriferul”.

N. Iorga, *Ce este un monument istoric*, Vălenii-de-Munte, 1915, p. 16.

„Biserica de pe vremuri era împrejmuită de chilii, și de jur împrejur se trăsese un zid mare. Monumentul istoric este alcătuit din toate aceste părți. Acum, se știe, la noi s-a dărîmat sistematic zidul de apărare și ocrotire; la Trei Ierarhi s-a dat jos clopotnița cea mare și în alte părți, ca la Păpăuți, ea a rămas

9. Lîngă clopotnița de lemn a bisericii din Bîldana, județul Dîmbovița (clișeu C.M.I.).

10. Apărător statornic al monumentelor istorice — instantaneu de la o conferință (clișeu C.M.I.).

afară din «reparație», neprefăcută, ceia ce e un avantaj, dar și neprijinită, nesusținută, ceia ce e o primejdie. Nu observați?: bisericile restaurate cît de plăpînde, cît de meschine, ca niște jucării, apar ele, desfăcute de toată vecinătatea lor? Nu mai au loc caracterul pe care ziditorii au voit să li-l dea și care rezultă, nu numai din zidul bisericii, ci din tot complexul de clădiri care formau fundațiunea sfîntă”.

N. Iorga, *Ce este un monument istoric*, Vălenii-de-Munte, 1915, p. 14.

„Toate aceste chipuri trebuie fotografiate sau chiar copiate în colorii pentru acea iconografie generală românească pe care trebuie să o facem cîndva, cu orice sacrificii, și care va fi un titlu de glorie pentru civilizația noastră artistică”.

N. Iorga, „B.C.M.I.” XXVI, octombrie—decembrie 1933, p. 172.

„Clădirile pentru locuința oamenilor, chiar domneștile Curți ale stăpînitorilor de pe vremuri, nu mai sînt, sub ochii noștri, decît doar în rămășiți sărace și atît de ticăloșite prin multe preschimbări și mari nenorociri, încît din ele nu se poate culege decît foarte puțin. Pe cînd nevoile slujbei dumnezeiești, sfiala, chiar a străinilor, dușmanilor și necredincioșilor, față de lăcașuri sfinte, a cruțat de peire acele cîteva sute de mănăstiri, de biserici, care sînt pentru noi un izvor de mîndrie, o comoară de știință și o neprețuită moștenire de frumuseță”.

N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, vol. II, București, 1905, p. 4—5.

„Biserica de la Văcărești a lui Nicolae-Vodă Mavrocordat (mîntuită la 1722), o minune a timpului împune și astăzi prin stîlpii pridvorului deschis, prin stîlpii paraclisului, ai caselor egumenești, — cari se întrec cu cei din Hurez, și-i pot întrece. Aici mai sînt și stîlpii din pronaos, frumoasa pădurice de marmură, cu capitele corintice. Zidurile sînt destul de tari ca să ție trei turnuri, așezate ca la Argeș, două pe laturi și unul la mijloc”.

N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, vol. II, București, 1905, p. 44.

„Tismana a fost prefăcută odată sub Radu Paisie, la peste un veac și jumătate după întemeiere, apoi în veacul al XVIII-lea ea a suferit o a doua prefacere; și liniile acestea au fost în sfîrșit stricate de o reparație din vremea lui Știrbei-Vodă, îndeplinită în chipul cel mai sălbatec de niste meșteri nemți. Înainte de 1855, chiar, ea era diformată prin înnădirea la dreapta a unei veșmîntări fără nici un rost. Dar se pare că încă de la început ea se împărțea în trei trupuri de zidire pătrate, avînd fiecare cîte o cupolă așezată pe pereți într-un chip foarte complicat: un pronaos mai larg, un naos ceva mai strîns și un îngust altar. Însă faptul că mormîntul Sf. Nicodim se arată afară din biserică la dreapta, ar dovedi o prefacere foarte însemnată a clădirii celei vechi.”

N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, vol. II, București, 1905, p. 11—12.

„Ziduri și turnuri ca ale Dragomirnei nu se mai văd la vre-o mănăstire a neamului nostru. Turnul clopotelor, împărțit în mai multe registre, are, la dreapta și la stînga lui, aripi de ziduri, străbătute de ferești mărunte sau de crăpături pentru pînda și lovirea dușmanilor, care erau mulți și strașnici pe vremuri, ca acei tătari

a căror pomenire e săpată stîngaci pe stîlpul de piatră al porții. [. . .] Vederea bisericii e o uimire de bucurie. E înaltă și îngustă, ca o frumoasă cutie de moaște. Fereștile, mici, colțurate, au cadre de piatră; de fiecare latură se numără șase. Contraforturile, trei la număr, au izbutit să fie ele însăși o podoabă. Două rînduri de ocnite aleargă sus.

Dar juvaierul lucrat cu o iubire fără de margini e aici turnulețul, în muchii, care e poate prea mic, dar în sine alcătuieste o lucrare desăvîrșită, pe care n-o întrec nici turnurile, stricate astăzi de reparația d-lui Lecomte de Noüy, de la Trei-lerari din Iași. El se ridică pe o îndoită temelie, sculptată ca o horbotă; cadrul împodobit al celor două fereștruci e de o mare bogăție de podoabe. Trandafirașii de piatră sînt răspîndiți darnic, înflorind orice colțisor, și astfel întregul turn pare un surguciu de floare învoaltă“.

N. Iorga, *Neamul românesc în Bucovina*, București, 1905, p. 39, 42

„În față, ai o rîpă de lut, ruptă mai deunăzi. Gîrla noroioasă de jos e Căcina Sucevei. Dincolo de dînsa zdrențele gălbui ale zidurilor Sucevei se ridică înaintea ta. [. . .] Vremea acoperise demult cetatea sub un giulgiu de țărînă din care ieșeau numai colțuri de piatră destăinuitoare. Un arhitect german, Romstorfer, a vrut să știe ce este acolo și a lucrat ani de zile cu multă rîvnă, mare folos și puțină cheltuială pentru desfacerea din pămîntul lutos al Sucevei noastre de demult. Pe rînd au răsărit șanțurile adînci, pline de apă în zilele grele ale apărării, zidul puternic din afară, întărit pe o temelie veche de către Ștefan, vulturul acestui cuib al ulilor și șoimilor dinaintea sa, apoi zidul dinăuntru, cămărilor de locuință, încăperile Domnului, beciurile de arme și de ostași, gropile pentru robi, curțile cele mari din mijloc, unde puteau încăpea mii de apărători, turnurile de straajă și biserița în care zilnic se cerea fără sunet de clopot îndurarea și sprijinul lui Dumnezeu, nădejdea cea mai tare și apărătorul cel mai statornic“.

N. Iorga, *Neamul românesc în Bucovina*, București, 1905, p. 27, 29—30.

„De la Petru-Vodă, avem Pobrata, unde a fost îngropat și el și soția sa, Elena, apoi Ștefan Rareș, fiul lor. Deosebirile între tipul vechi și cel care se statornicește acum, se văd foarte limpede aici. Avem la început un mare pridvor închis, care era împodobit în față cu patru ferești de un gotic înflorit. Între pronaos și naos este o cămară în care vin după moarte ctitorii. Fereastra cea nouă se ivește acum, și ea se va întîlni în toate zidurile acestui timp. Intrarea e laterală, printr-o ușă pompoasă. Pompa, luxul se vede și în bogăția mai mare a inscripțiilor. Întrîurirea tot mai mare a goticului se simte și în nervurile de piatră care se urcă închipuind bolta. Dar lipsesc de acum înaintea cărămida aparentă, cea smălțuită, brîiele și florile discurilor. În schimb și înăuntru și afară, e un strălucit veșmînt de zugrăveală, pe fond albastru, și culoarea aceasta dulce stăpînește pe toate celelalte. Deasupra ușilor de trecere dintr-o încăpere a bisericii la alta sînt prinse grinzi aurite, vopsite, săpate în liniile acelea frumoase pe care le admiri de obicei în miniaturile manuscrisurilor.“

N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icodne*, vol. II, București, 1905, p. 25—26.

„M-am găsit astfel la 1902, după o călătorie la Veneția, asupra căreia voi reveni, căci ea face parte dintr-o nouă serie de drumuri în Apus, în acel colț ardelenesc de pe Tîrnave în care trăia neschimbat secolul al XVIII-lea, epoca Mariei-Teresei, cu tot ceia ce o formase odinioară. Piața largă austriacă, biserica în stil iezuit cu cele două turnuri în față, clădirile școlare seci, reci, vechi, pline de mireasmă călugărească, din umbra ei, castelul unguresc, refăcut în stilul unei epoci mai noi, casele canonicilor, cari, unii cu cartea, alții cu moșia, ba chiar, cîțiva și cu cartea și cu moșia, își succedau căsuțele pe străzi înguste, abia pavate. Și de jur împrejur, emanația țărănimii din această vale, de pe dealurile cu vii, sătenii așezați și sătenii care veneau la tîrg. Totul în sunetul clopotelor catedralei și în mormăitul de lecții al ucenicilor și fetelor ucenice veniți de pe la sate, și cu ceva hrană în traiste și în legături. O revelație a unei Românimii încă mie cu totul necunoscută“.

N. Iorga, *O viață de om*, vol. II, București, 1934, p. 17.

„Mai departe, un drum ce se tot suie, atinge satul Delenii, cu școala lui mare, cu cele șase sute de case de lut și stuh, destul de sărace, care se risipesc, ascunse, pînă foarte departe. O poartă cu un arc de triumf se boltește înaintea noastră; ea poartă stema Moldovei și data de 1807. Casa foarte mare, cu două rînduri în față și trei în dos, care se vede acum, cu grădina ei, cu parcul ei, înconjurată de un puternic zid datînd din veacul al XVIII-lea, e, cu toate reparațiile—dintre care una se face acum—, unul din rarele exemplare de arhitectură privată din acest veac. Lordachi, fiul aceluia lordachi Cantacuzino, care a dres biserica Sf. Dimitrie din Hîrlău, a durat aceste case, cu saloanele întinse ca ale unui rege, cu picturi frumoase, cu oglinzile de Veneția în cadre de metal auriu, cu frumoasele plafoane în romburi de lemn negre și albe. Casa gospodărească a mai avut norocul de a nu adăposti pînă astăzi decît gospodari desăvîrșiți din neamul Ghiculeștilor [. . .]“

N. Iorga, *Sate și mănăstiri din România*, București, 1905, p. 22.

„Din șanțurile de pe margine, din movilele tăiate de drum ies la iveală tot colți de aceștia,—aproape e cetatea Colțului sau a Colței, după altă ruină— cari pătrund, răzbat, sfîșie pretutindeni. Ici și colo înalbește piatra unui stîlp ca să sprijine cerdacul unei cocioabe. Ești ca într-un mare cimitir răscolit, în care morții sînt două neamuri străvechi, care s-au încăierat, s-au zbuciumat de moarte, s-au frînt, s-au ucis și s-au ars, pentru ca, la urmă, după o sută de ani de trecătoare stăpînire a celui mai puternic, să rămîie acest vîlmășag de pietre pe care le atingi cu sfiala ce te cuprinde cînd calci pe osul omenesc.

Aici a fost Sarmisegetuza, apoi Ulpia Traiana, cu palate, cu basilici, cu băi și amfiteatru, oricît de scăzute în barbarie, dar întipărite cu pecetea de mărire a neamului roman. Acuma ai această risipire cenușie, cîte o așchie de marmură care se duce la Muzeul unguresc din Deva, al „comitatului Hunyad“, sau la episcopia românească din Lugoj, cîte un ban coclit, cîte un mosaic ieftin, stîlpi în cerdace sub stuf“.

N. Iorga, *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească la 1906*, București, 1939, p. 163.

„Meșteri din Podolia sau italieni au lucrat Hotinul cel Nou, pe la 1400. Ei au făcut din piatră bine potrivită și amestecată cu linii de cărămidă, pentru podoabă, un masiv rotund de zidărie strașnică, ce se ridică drept de malul Nistrului puternic. Turnuri se umflă pe la colțuri, tot așa de uriaș plănuite și aduse la îndeplinire.

11. NICOLAE IORGA (colecție particulară)

12. În vizită la Mănăstirea Agafton (colecție particulară)

În centru se făcuseră încăperi de rugăciune și locuință, și printre năruiturile de acum, printre multele schimbări care au pierdut astăzi mai orice înfățișare, rămâi uimit când vezi semnele deosebitoare ale arhitecturii din veacul al XV-lea a Moldovei [. . .] Colo sus, pe zidul acela măreț, ferești mai mici au ciubuce de piatră, săpată, care se taie în unghiuri drepte, și se vede chiar prin spărturi o poartă cu șapte-opt arce în cadrele ei îndrăznețe, care e desigur cea mai frumoasă din toate vechile clădiri românești”.

N. Iorga, *Neamul românesc în Basarabia*, București, 1905, p. 30—31.

„Soroca e mult mai nouă decât Hotinul și nici pe departe nu se poate asemui cu acesta, nici în cuprins, nici în meșteșugul zidirii. Ea a fost numai o strajă în calea tătarilor, făcută pe vremea lui Ștefan-cel-Mare, puternic, dar în pripă, din bolovani greoi, culeși prin aceste rîpi înalte. Lucrătorii s-au luat după Hotin, dar ei nu erau chemați să facă altceva decât un adăpost de pîndari, pentru cîțiva arcași și pentru pîrcălabi care mai tîrziu, după 1500, sub Rareș, au stat în fruntea lor. Se văd încă sus, unde n-a căzut creasta turnurilor, ferestile înguste, dese, din care se privea pînă departe, pe coasta din sus și pe cea din jos, pînă adînc în văile podolene, pe unde obișnuiau să vie călăreții stepelor pustii. Încă de pe la 1500 însă, rostul Sorocii s-a încheiat. Turcii n-au luat-o, fiindcă n-avea însemnătate militară, dar tătarii și-au cerut-odată pentru locuință, după 1713, cînd s-a cotoplit Hotinul.

Rușii au luat-o totdeauna fără luptă. De aceea, cruțate de bătăile tunurilor, au rămas întregi toate fețele cetății și ar fi rămas și podoabele ei, dacă ar fi fost podoabe”.

N. Iorga, *Neamul românesc în Basarabia*, București, 1905, p. 75—76.

„Aș vrea să merg la cetatea Benderului. [. . .] Și aici, ca și la Hotin și Soroca, nu se descopere de pe uscat, de pe malul înalt cetatea, care izbucnește drept de pe marginea apei și înfrunta astfel pe dușmani ce venea de peste Nistru. Astăzi [. . .] marea cetate rotundă, cu turnuri la capete, făcută din piatră neagră, împodobită pe alocurea, nu mai slujește la nimic [. . .] Din vechi timpuri, era aici Tighinea noastră, pe care însă și noi o primiserăm de la alții. Prin vama ei se mergea peste Nistru, pe drumul tătăresc, spre Crimeea, cu strălucita ei cetate Caffa. Negustorii armeni și nemți din Galiția au luat deseori această cale, pînă ce în 1538, Soliman cel Mare, răpuind pe Petru Rareș, ajunse la Tighinea, în care văzu repede însemnătatea unei trecători ca aceasta și făcu deci din ea o cetate nouă, turcească. Li puse numele Bender, adică «poartă»”.

N. Iorga, *Neamul românesc în Basarabia*, București, 1905, p. 159—160.

„Strada cea nouă e cea dintîi între stradele Chișinăului, marea Alexandrovscăia însăși, strada împăratului Alexandru. E despărțită în două printr-o alee și are o lărgime neobișnuită. Aceasta face multă vreme singura ei frumusețe. Casele ce se văd, deși au în parte două rînduri și sînt destul de mari unele din ele, n-au nimic deosebit sau măcar plăcut în ele, Dar de la casele risipite și joase ale unui sat s-a ajuns la un trîg bunîșor. Aici felinarele luminează. E cel dintîi pas spre mai bine.

Deodată lumina electrică scoate la iveală cu limpeziciune un cartier de palate albe, de mari clădiri ale negustorilor. Vitrine scînteie de o parte și de alta. Înainte e o mare grădină, o biserică spațioasă în fundul ei și un turn cu ceasornicul luminat. Aici e centrul, un centru frumos”.

N. Iorga, *Neamul românesc în Basarabia*, București, 1905, p. 110—112.

„Prin invitația la Oxford a unei părți din membrii Congresului istoric am putut vedea un colț din evul mediu păstrat în toată evlavia, disciplina, frăția și ascultarea sa monastică între zidurile mănăstirii de învățătură din veacurile depărtate, pînă aproape de vremea cînd s-a stabilit în Anglia dominația normandă. [. . .] Ziduri întunecate se ridică, unele din ele cu piatra mîncată de ploile sutelor de ani, fără mișcîndu-se încet sub lumina caldă a verii; sînt fațade din veacul al XVIII-lea, sînt și din al XVII-lea, al XVI-lea, din evul mediu însuși. Scărițe de întunec, cu înguste trepte de piatră ca pentru suișul într-un turn de pază trec pe lîngă uși cu orbita adîncă, și ești mirat dacă, deschizînd vreuna, te găsești în biblioteca de cărți nouă, cu legăturile aurite, ale vreunui tînăr profesor. [. . .] O, ce mult «ev mediu» aici! Îl găsești oriunde, respectat în reîn-

13. În vizită la Putna (colecție particulară)

14. La inaugurarea Muzeului Comisiunii Monumentelor Istorice, din Iași (colecție particulară)

noirile pe care le impune usura și nevoile, nebănuite altădată, ale vremilor noastre. El e în capela de stil normand, cu stâlpi îndesați, solizi și simpli în podoabele lor sfoase, cu mormintele celor care de mult au trecut pe aceste lespezi care, lor, li se păreau nouă și temei al luptei pentru idealurile viitorului”.

N. Iorga, *Note de drum, Vălenii-de-Munte, 1913*, p. 59, 60, 61.

„Nicăieri o natură mai autentică nu înconjoară orașele decât în această țară de orașe care e Anglia [. . .] În aceste grădina adăpostește, fără a-și pierde caracterul, un oraș răsărit ca din pământ prin voința ei, dar, în Londra chiar, orașele crează, prin voința de sănătate, de frumuseță, de poezie a unui popor căruia religione rustică a «lakiștilor» i-a trecut în suflet, grădinile în jurul cărora se poate zice că se strânge viața și după care se numește locuința fiecăruia”.

N. Iorga, *Note de drum, Vălenii-de-Munte, 1913*, p. 42—34

„*Flandria tota continua urbs*, toată Flandra numai un oraș, spunea vechea zicală de admirație a evului mediu. Așa e și astăzi, și mai mult decât pe vremuri, când drumul nu era al unui rege, ci al castelanului celui mai apropiat. Casele se îndeasă, se înalță; curate străzi drepte se furișează printre ele; firme franceze înșiră litere care înjgheabă nume și lucruri cunoscute. Și, cel puțin de unde privesc eu, mi se pare că este aici soare, lumină, veselie și pentru cei săraci care muncesc din greu pentru pâinea lor”.

N. Iorga, *Note de drum, Vălenii-de-Munte, 1913*, p. 24.

„Acesta, păstrarea vechii și splendidei scoici de piatră de pe vremuri, este al doilea element de frumuseță al Veneției. Marea, ce bate la toate ușile, ce atinge toate zidurile, — căci nu e casă care să n-aibă comunicație directă cu dînsa, precum nu e casă care să nu dea într-una din acele admirabile strade înguste, perfect luminate noaptea, pietruite cu piatră pe Istria, astăzi ca și în secolul al XVIII-lea, fără un grăunte de praf, fiindcă n-ai de unde să-l aduci, — Marea ce se zbate ușor sub fereștile fiecăruia, ce-și trimite mirosul sălcii spre fiecare fereastră, se clatină și se frământă sub biciul nemilos al furtunilor sosite din munții istrieni, nu întâmpină nicăieri în neschimbarea fenomenelor sale decât lucruri care nici ele nu s-au schimbat, cu toate viețile ce se perindară veacuri întregi în cuprinsul lor. Veneția își are azi trecutul și aiurea decât în milioanele de acte de la Frari, în umbra mării biserici gotice. [. . .] Nu un trecut de pus în muzee, ci trecutul în care omul de azi trăiește, și care trăiește și prin omul de azi”.

N. Iorga, *Cinci conferințe despre Veneția, București, 1914*, p. 17

„Înaintașii noștri, «barbarii», muncind sute de ani și pe acest teren, ne-au lăsat aceste comori. Noi, care nu mai putem urma o tradiție de artă proprie, trebuie să ne păstrăm măcar moștenirea. Cine ar putea zice că ne facem datoria? Uneori lășăm să cadă, alteori reparăm, — de cele mai multe ori însă așa, încît ruinăm și frumuseța clădirii și visteria țării”.

N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane, vol. II, București, 1905*, p. 45.